Земля і воля. Чому серед есерів було багато євреїв

Вбивство В'ячеслава фон Плеве есером Єгором Сазоновим, 1904

Багато хто помилково вважає, що основною рушійною силою у поваленні царського режиму була РСДРП, яка стала предтечею Комуністичної партії Радянського Союзу. При цьому забувають про куди більш значущу роль іншої революційної сили — партії соціалістів-революціонерів, або есерів.

Саме есери стояли за багатьма подіями Лютневої революції 1917 року, після якої чисельність партії досягла мільйона осіб (у більшовиків — 250 000), а її представники отримали ряд ключових посад в Тимчасовому уряді. Але після Жовтня шляхи есерів з більшовиками розійшлися, бо ті узурпували владу і знищили політичних опонентів.

На відміну від соціал-демократів, які робили ставку на пролетаріат, есери вважали, що соціалістичні перетворення в Росії повинні початися з села. Органічним елементом соціалістичного ладу есери вважали демократію і дотримання громадянських прав і свобод.

Однак, в історію партія увійшла завдяки своїй «Бойовій організації» (БО), яка мала певну автономію. У БО була своя каса, явки, квартири, і ЦК партії есерів не мав права втручатися в її внутрішні справи. Терористичні акти повинні були, на думку радикального крила, спровокувати уряд на відповідні заходи і тим самим викликати народне невдоволення.

Звичайно, як і в інших лівих рухах, євреї займали досить чільне місце в партії есерів. Головним її ідеологом був Віктор Михайлович Чернов, але статут БО склав його найближчий соратник Михайло Рафаїлович Гоц (1866 — 1906). Уродженець Литви і недоучений студент Московського університету Гоц був заарештований і засланий до Сибіру на каторгу вже в 20-річному віці. Після семи років каторжних робіт він поїхав закордон для лікування, де розгорнув бурхливу діяльність і видавав орган партії — «Вісник російської революції». Його квартира в Женеві стала закордонним штабом есерів, в Росії ж Гоца вважали одним з найнебезпечніших революціонерів. Через хворобу помер у віці сорока років.

Активну участь в діяльності партії брав і молодший брат Михайла — Абрам Рафаїлович Гоц (1882 — 1940). Він був членом БО, відбув вісім років на каторзі в Сибіру, після Лютневої революції очолював фракцію есерів в Петроградській Раді.

Абрам Гоц

Григорій Гершуні

У дні Жовтневого перевороту Абрам Гоц став на чолі Комітету порятунку Батьківщини і революції, який допомагав законному Тимчасовому уряду відбити натиск більшовиків. Під час Громадянської війни організовував збройні загони есерів і займався їх відправкою на Волзький фронт для підтримки демократичного уряду в Самарі. Після остаточної перемоги більшовиків був звинувачений в антирадянській діяльності, неодноразово був заарештований, помер в одному з таборів в Красноярському краї.

Першим головою «Бойової організації» став Григорій (Герш-Ісак) Андрійович Гершуні (1870 — 1908). Уродженець Литви, він отримав спеціальність фармацевта. Спочатку займався культурно-просвітницькою діяльністю, але під впливом старої народниці Катерини Брешко-Брешковської перейшов на радикальні позиції, організував виготовлення фальшивих паспортів, транспортував нелегальну літературу із-за кордону.

Гершуні планує цілу серію замахів. Іноді невдалих (наприклад, на Обер-прокурора Синоду Побєдоносцева), іноді вдалих (наприклад, на уфимського генерал-губернатора Богдановича, відповідального за розстріл робітничої демонстрації), а іноді він і сам бере участь в замаху (наприклад, на харківського губернатора князя Оболенського, який придушував селянські повстання). Популярність Гершуні після цих терористичних актів надзвичайно зросла. І не тільки в партії, а й у поліції. У травні 1903 він був заарештований в Києві, а в наступному році засуджений до смертної кари, яку замінили на довічне ув'язнення. У 1906-му есерами була організована втеча Гершуні з Акатуйської каторжної в'язниці в Східному Сибіру — його винесли в бочці з капустою. З Владивостока на японському судні він прибув до Японії, а звідти в США, де виступав на мітингах прихильників російської революції і зібрав для партії сто вісімдесят тисяч доларів. У 1907 році Гершуні тяжко захворів і незабаром помер, а БО очолив одіозний Євно Азеф.

Євно Фішелевич (Євген Пилипович) Азеф (1869 — 1918) народився в бідній багатодітній сім'ї в Білорусі. Реорганізував БО, зробивши її компактною, централізованою, суворо дисциплінованою і легко керованою. Організував понад 30 терористичних актів, в тому числі замах на міністра внутрішніх справ і шефа корпусу жандармів Плеве і генерал-губернатора Москви великого князя Сергія Олександровича. При цьому, ще в 1892 році Азеф став секретним співробітником Департаменту поліції і почав вести подвійне життя.

Євно Азеф

Максиміліан Швейцер

Ефективно підготувавши ряд терактів, деяким він запобіг (наприклад, замаху на міністра внутрішніх справ Дурново, на Миколу II і т.д.). Після публікації в 1905 році від імені імператора так званого «Жовтневого маніфесту» Азеф став прихильником розпуску БО. У 1908-му був викритий як провокатор, засуджений ЦК партії есерів до смерті, але зник за кордоном. Жив у Берліні, де і помер у 1918 році.

Серед членів БО був Максиміліан Швейцер — учасник замахів на Плеве і великого князя Сергія Олександровича. Загинув при випадковому вибуху під час виготовлення бомб. Арон Шпайзман і Марія Школяр 1 січня 1906 року здійснили замах на чернігівського губернатора Хвостова. Шпайзмана повісили, Школяр відправили на каторгу, звідки вона зуміла втекти. Самуїл Файнберг був заарештований за підготовку замаху на військового міністра Олександра Редигера і засуджений на 15 років каторги. Дора Діамант займалася виготовленням бомб, померла у в'язниці.

В кінці травня — початку червня 1917 пройшов третій з'їзд партії соціалістів-революціонерів, який обрав черговий склад Центрального комітету. З 20 членів ЦК шестеро були євреями. Серед них — Михайло Гендельман, котрий був обраний до Всеросійських установчих зборів, а після їх розгону більшовиками приєднався до Комітету членів Всеросійських Установчих зборів (КОМУЧ) — першого антибільшовицького уряду Росії, створеному в Самарі в червні 1918 року. Лев Герштейн також був обраний до Всеросійських установчих зборів, і незабаром теж увійшов в КОМУЧ.

Передвиборний плакат есерів, 1917 рік

Лідери партії на її III з'їзді, черв
року

Нагадаємо, що саме есери, а не більшовики, перемогли на виборах в Установчі збори, до складу якого увійшло близько 700 депутатів. В тому числі, кілька десятків євреїв, які представляли найбільш широкий політичний спектр — сіоніст Юдель-Лейб Давидович Бруцкус, меншовик Григорій Борисович Абрамсон, кадет Максим Мойсейович Вінавер, есер Наум Борисович Биховський і т.д.

Через партію есерів пройшло чимало видатних особистостей. Наприклад, в числі її засновників був Шлойме-Залман (Соломон) Раппопорт, відомий під своїм літературним псевдонімом Семен Ан-ський, автор знаменитого «Діббуку». Випускник єшиви Соломон до 17 років взагалі не володів російською мовою. Потім захопився народництвом, кілька років пропрацював шахтарем в Україні в вугільних і соляних шахтах. Його ментором в літературі став відомий письменник-народник Гліб Успенський.

У біографії Ан-ського була присутня співпраця зі священиком Георгієм Гапоном (вони разом написали брошуру проти єврейських погромів). Після Лютневої революції Ан-ський за списком партії есерів був обраний гласним Петроградської міської думи і в тому ж році став депутатом Всеросійських установчих зборів. І весь цей час невпинно займався літературною працею.

У партії есерів виявився і хлопець на ім'я Нехемія Рабичев — працівник пекарні, уродженець Київської губернії. Потрапивши в поле зору таємної поліції і рятуючись від заслання, він поїхав в 1904 році в Сполучені Штати, а звідти до Палестини. Один з двох дітей Нехемії — Іцхак Рабин — став прем'єр-міністром Ізраїлю.

Ще один член партії есерів Мойсей (Моше) Абрамович Новомейський (1873 — 1961) — уродженець Східного Сибіру, куди був засланий його дід. Батько майбутнього есера став заможною людиною, купцем першої гільдії, а сам Моше навчався в Німеччині на гірського інженера. Життя у Східному Сибіру, де було багато політичних засланців, вплинуло на юнака. Він приєднався до есерів, в 1905-му був заарештований і провів кілька місяців у в'язниці. Після звільнення створив у Сибіру ряд гірничо-збагачувальних підприємств. У 1918 — 1920 рр. Новомейський був головою Національної ради євреїв Сибіру і Уралу, а також Сіоністської організації Сибіру.

Мойсей (Моше) Новомейский

Пінхас Рутенберг

У 1920 році з матір'ю і сестрами виїхав до Палестини, де став піонером освоєння багатств Мертвого моря. Його зусиллями була заснована Палестинська поташня компанія, а на півночі і півдні Мертвого моря побудовані переробні заводи. Уже в 1947 році комбінат на Мертвому морі посів друге місце в світі по випуску брому. Моше Новомейського вважають батьком хімічної промисловості Ізраїлю.

І, нарешті, найяскравіший есер, з тих, які добралися до Палестини — Пінхас Мойсейович Рутенберг (1878 — 1942). Уродженець українського містечка Ромни, він отримав традиційну єврейську освіту, а після реального училища вступив до Санкт-Петербурзького технологічного інституту. Зблизився з соціал-демократами, а потім з есерами, працював на Путиловському заводі. 9 січня 1905 року за завданням партії Рутенберг взяв участь в організованій священиком Георгієм Гапоном ході до Зимового палацу. В ході розстрілу мирної демонстрації Рутенберг проявив самоконтроль і фактично врятував Гапону життя.

На початку 1906 року священик зізнався Пінхасу в своїх зв'язках з поліцією і спробував його завербувати, стверджуючи, що в якості подвійних агентів вони нададуть велику допомогу робітничій справі. Рутенберг повідомив про це керівникам БО — Гапону винесли смертний вирок, і його колишній друг і соратник став організатором страти.

Після цього Рутенберг покидає Росію, живе Європі, де повертається до юдаїзму, виконавши за власною ініціативою середньовічний обряд покаяння відступника (39 ударів батогом на порозі синагоги, шрами у Рутенберга залишилися на все життя, і він ними пишався).

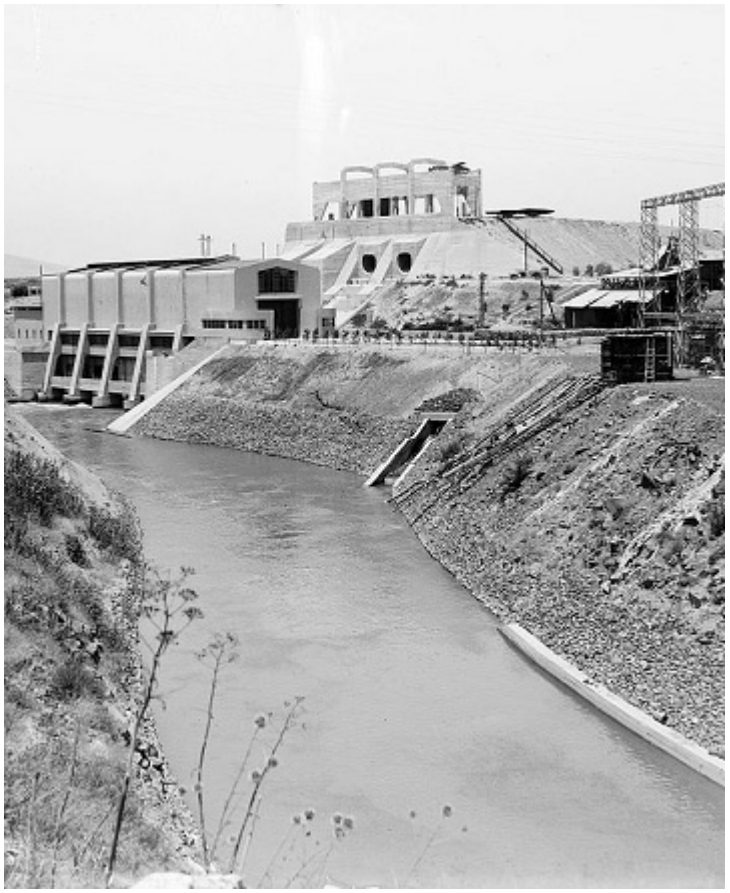
До політичної діяльності він повернувся в середині 1917 року, коли Тимчасовий уряд очолив його товариш по партії Олександр Керенський. Повернувшись в Росію, Рутенберг був призначений заступником губернського комісара. У дні Жовтневого перевороту він пропонував заарештувати Леніна і Троцького, був серед захисників Зимового палацу під час штурму більшовиками 7 листопада.

Будучи заарештованим разом з міністрами Тимчасового уряду, Рутенберг провів півроку в Петропавлівській фортеці. Звільнили його на прохання Горького (у котрого Рутенберг свій час жив на Капрі), а в 1919-му, отримавши візу, Пінхас Мойсейович приїжджає в Палестину.

Тут Рутенберг стає одним із засновників «Хагани» — прообразу майбутньої Армії оборони Ізраїлю. У 1923 році він згадує про свою технічну освіту і, за підтримки міністра колоній Вінстона Черчілля, створює Палестинську електричну компанію (одним з перших співробітників Рутенберга був Нехемія Рабичев — батько майбутнього ізраїльського прем'єра).

Нехемія Рабичев з родиною. Праворуч сидить Іцхак - майбутній прем'єр Ізраїлю

Гідроелектростанція Нахараїм за проектом Рутенберга

Так в Ерец Ісраель виникла перша електростанція. У червні 1932 року стала до ладу і гідроелектростанція Нахараїм, побудована за проектом Рутенберга, яка повністю задовольнила потреби країни в електроенергії. Рутенберг також був одним з ініціаторів створення національної авіакомпанії і будівництва тель-авівського порту.

Авторитет Рутенберга був настільки високий, що він двічі займав пост глави Національної Ради — вищого органу єврейського самоврядування Ерец Ісраель, що знаходилася під Британським мандатом.

Що стосується партії есерів, то до початку 1921 року вона фактично припинила свою діяльність. На той час частина членів ЦК загинули (в тому числі розстріляний більшовиками Матвій Коган-Бернштейн), багато хто емігрував, інші перебували у тюрмах.

Центрами есерівської еміграції стали Париж, Берлін і Прага. Звичайно, і там не обійшлося без євреїв. У Франції осів колишній член Установчих зборів юрист Марк Вишняк, який входив до редакції найбільш авторитетного журналу російського зарубіжжя «Сучасні записки». У Парижі був і член ЦК партії есерів, редактор газети «Труд», голова Московської міської думи Осип Мінор. В еміграції Осип Соломонович очолив Політичний Червоний хрест.

Сто років потому складно однозначно оцінити роль есерів в російській історії. З одного боку, дії нечисленної, але агресивної «Бойової організації» можна однозначно назвати терором. З іншого, більшість соціалістів-революціонерів ратували за мирні соціалістичні перетворення і багатопартійність. Всі ці демократичні устремління пішли нанівець з воцарінням більшовицької диктатури. В результаті щось побудувати (а не зруйнувати) вдалося лише есерам, які покинули Росію. Серед них ті, хто віддали перевагу історичній батьківщині — Моше Новомейський, Пінхас Рутенберг і Нехемія Рабичев.

Веніамін Чернухін, спеціально для «Хадашот»